

RADİKALİZM – SOSIAL YADLAŞMANIN FORMASI KİMİ

Güney NAMAZOVA,

*DQİDK-nın Dini maarifləndirmə
işinin təşkili şöbəsinin baş məsləhətçisi,
guneyhsnv@gmail.com*

AÇAR SÖZLƏR: *yadlaşma, radikalizm, terrorizm, din, İslam.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *отчуждение, радикализм, терроризм, религия, ислам.*

KEY WORDS: *exclusion, radicalism, terrorism, religion, Islam.*

11 sentyabr 2001-ci il hadisələrinin ardınca aktualıq qazanan terror təhlükəsi əvvəllər terror hücumlarının birbaşa hədəfi olmamış ölkə və cəmiyyətləri də əhatə edərək global xarakter aldı. Bu təhlükəyə qarşı beynəlxalq səviyyədə mübarizə aparmaq üçün gedən müzakirələr terrorun qarşısının necə alınacağına dair geniş araşdırmalara səbəb oldu. Bu baxımdan terrorizmin arxa fonunu təşkil edən radikalizm, ekstremizm kimi məfhumlar və onlara qarşı mübarizə metodlarına dair araşdırmalar ön plana çıxdı. Əsasən, Qərbin təsiri ilə formalaşan bu yanaşmalar birtərəfli və subyektiv xarakter daşıyır. Bu da, öz növbəsində, radikalizm, ekstremizm və terrorizmlə bağlı konsepsiya və yanaşmalarda qarışıqlığa səbəb olur.

Mövzu ilə bağlı müzakirələr təhlil edildikdə məlum olur ki, radikalizm fanatizm, fundamentalizm və ekstremizmi özündə cəmləşdirən geniş anlayışdır və məqsədə çatmaq üçün zorakılığa əl atdığı anda terrorizmə çevrilir [1, s.80]. Başqa sözlə desək, terroristlər öz məqsədlərinə çatmaq üçün zorakılığı əsas strateji vasitə kimi seçirlər və bu zorakılıq təhdidləri sistemik xarakter daşıyır. Odur ki, radikal və ekstremistlərin hamısını zorakılığa müraciət etmədikləri halda terrorçu kimi qələmə vermək doğru deyildir [2, s.483; 3, s.38; 4, s.8; 5, s.4].

Terrorizm zorakılığın ifadə tərzinin son dayanacağıdır, radikalizm isə zamanla siyasi zorakılığa və terrorizmə çevrilə bilər. Ancaq radikal düşüncəyə sahib insanların hamısı terrorizmə müraciət etmir. Digər tərəfdən, terrorçuların çoxu dərin ideoloji düşüncəyə sahib olmaya və ənənəvi şəkildə radikallaşmaya bilər. Qıssası, radikalizm terrorizmə aparan yollardan sadəcə biridir. Mövzuya aydınlıq gətirmək üçün ilk növbədə radikalizm məfhumunun etimologiyası və tarixçəsinə nəzər salmaq, həmçinin radikal təfəkkürün formalaşmasına təsir göstərən amilləri araşdırmaq lazımdır.

“Radikal” kəlməsi latın dilində “kök, qaynaq, mənəb, təməl” mənasına gələn “radix”dən törəmişdir. Dilimizə fransız dilindən tərcümədə “siyasətdə köklü, təməl islahatlar tərəfdarı” mənasını verən “radical”-dan keçmişdir. “Oksford” lüğətində “radikal”ın mənası “hərtərəfli, köklü siyasi və ya sosial dəyişiklik tərəfdarı, mövcud siyasi və ya sosial quruluşun dəyişməsinin zəruriliyini müdafiə edən kəs”, “radikalizm” isə “mövcud vəziyyətin hərtərəfli siyasi və ya sosial islahatlarla dəyişməli olduğuna dair inanc və hərəkətlər” şəklində verilir [6].

XIX əsrdən etibarən “radikalizm” sözü sosial və siyasi islahatların dəstəklənməsinə yönəlmiş siyasi fəaliyyət mənasında istifadə olunmağa başlamışdır. Həmin dövrdə kral hakimiyyətinə qarşı respublikaçılığı müdafiə edən bir çox siyasi partiya özünü radikal kimi təqdim etmiş və bütöv xalq tərəfindən idarəetmə prinsipinə əsaslanan hakimiyyət formasını dəstəkləmişdir. Radikalizm anlayışı başlanğıcda əsasən zorakı olmayan, liberal, antibürokratiya, yenilik və dəyişikliyi nəzərdə tutan islahatçı fikirlər, demokratiya tərəfdarı kimi müsbət mənalarda istifadə olunurdu. Bu gün isə radikalizm ifadəsi ilə keçmişə qayıdışa səbəb olan antiliberal, fundamentalist, antidemokratik düşüncə və davranışlar başa düşülür [4, s.6-7; 5, s.2].

Radikal fəaliyyətin sosial-psixoloji cəhətdən təhlilini aparmaq üçün bu problemə şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən, onun ictimai institutlara, həyat normalarına müxalif mövqedə durmasına, qəti etiraz sərgiləməsinə təhrik edən amillərə əxlaqi, tarixi, mədəni-etnik və digər sosial kontekstdə yanaşmaq lazımdır.

Radikalizmin bu meyarlara əsasən təyin edilməsi onun sosial yadlaşmanın müəyyən bir forması olduğunu deməyə əsas verir. Kriminalistika sahəsində çalışan bir çox mütəxəssisin fikrincə, fərdin yadlaşması onun deviant (cəmiyyətdə ümumi qəbul edilmiş və geniş yayılmış davamlı davranış normalarından yayınma) və cinayətkar davranışlarının sosial-psixoloji cəhətdən ilkin şərti kimi çıxış edir [7].

Psixoloq-kriminoloq tədqiqatlar göstərmişdir ki, radikalların əksəriyyəti müəyyən mənada cəmiyyətdən və onun əxlaqi-hüquqi dəyərlərindən sosial-psixoloji distansiyada yerləşirlər. Onlar bütünlükdə cəmiyyətə yadlaşmaqla yanaşı, onun kiçik qruplarına da (məsələn, ailə, iş kollektivi, dostlar və d.) yadlaşır və ya onlarla münasibətlərini əhəmiyyətli dərəcədə zəiflədir. Psixoloji mənada yadlaşma şəxsin, bir növ, insanlararası münasibətlərdən imtinasını ifadə edir. Bu imtina öz növbəsində bir sıra psixoloji və sosial, o cümlədən kriminogen xarakterli nəticələrə gətirib çıxarır. Tədqiqatçılar radikal davranışın sosial-psixoloji səbəblərinin anlaşılması baxımından şəxsiyyətin yadlaşmasının aşağıdakı aspektlərini vurğulayırlar.

Birincisi, yadlaşma fərdin davranışlarını tənzimləyən sosial normaları mənimsəməsinə çətinlik törədir. Belə ki, bu normalar şəxs tərəfindən mənimsənilmədiyindən, onun daxili aləminin bir hissəsinə çevrilmədiyindən ona “yad” gəlirlər və həmin adam özündə bu normaları yerinə yetirmək məcburiyyəti hiss etmir. Təsadüfi deyil ki, bir çox cinayətkar nə üçün cəzalandırıldığını dərk edə bilmir, halbuki hansı qanunu pozduğunu anlayır. Onların verilən cəza ilə razılaşmamasının səbəbi də məhz budur və bu hal cəzanın tərbiyəvi təsirini kəskin surətdə aşağı salır.

İkincisi, hələ uşaq yaşlarında ailənin əsas funksiyasını yerinə yetirməməsi (yəni əxlaqi-hüquqi normaların aşılınmaması) nəticəsində fərdin yadlaşması onun asosial mövqedə yer almasına, sosial-pozitiv mikro mühitdən – ailə, dərslər və iş kollektivi, digər kiçik qruplardan təcrid olunmasına gətirib çıxara bilər. Zəruri tərbiyənin yoxluğu qanunazidd davranışların meydana gəlməsinə gətirib çıxarır ki, bu da təkrarlanan radikal davranışlara təhrik edə bilər.

Üçüncüsü, şəxsiyyətin yadlaşması onda möhkəm asosial istiqamətin formalaşmasına gətirib çıxarır ki, bu da, öz növbəsində, həmin insanda ətrafına qarşı neqativ, hətta düşmən münasibətin yaranmasına, onda aqressiv hərəkətlərin ortaya çıxmasına səbəb ola bilər.

Dördüncüsü, şəxsin yadlaşması, sosial-pozitiv mikro mühitdən uzaqlaşması onu vadar

edir ki, dəstək və qəbul gördüyü yeni mikro mühit tapsın. Bu cür mikro mühitlər anti-ictimai qruplar olurlar. Belə ki, bu qruplar həmin insanın özü kimi yadlaşmış və cəmiyyətə uyğunlaşa bilməmiş fərdlərdən ibarətdir. Məruzəçi qismində çıxış edən asosial qrupda olma şəxsin həmin qrupa həddən artıq bağlanmasına, onunla bütünləşməsinə, hətta hər cür cinayəti işləməyə hazır olmasına səbəb olur. Bu cür qruplarda uzun müddət qalmaq fərdin kəskin etiraz tendensiyası ilə müşahidə olunan affektiv asosial yüklənməsinə gətirib çıxarır.

Beşincisi, təcrid olunma, özünəqapanma, digərlərindən soyuma fərdin mənəvi cəhətdən yoxsullaşmasına, empatiyanın, başqasını anlamaq hissinin yoxa çıxmasına gətirib çıxarır ki, bu da xüsusi ağırlıqlı anti-ictimai davranışların törədilməsinə təkan verir.

Ümumilikdə, şəxsiyyətin psixoloji yadlaşmasını valideyn tərəfindən emosional rədd edilmə, yəni lazımı diqqət göstərilməmə, laqeydlilik, fərdlə ətraf mühit arasında sosial-psixoloji distansiya nəticəsində onun cəmiyyət dəyərlərindən təcrid olunması və emosional ünsiyyətə girə bilməməsi kimi tərif edə bilərik. Psixi deprivasiya (əsas psixi tələbatların qanəedici səviyyədə ödənilməməsi) və onun doğurduğu yadlaşma cinayət və radikalist davranışların səbəblərindən biri ola bilər. Ancaq bu faktorlar özü-özlüyündə cinayət törətməyə əsas sayıla bilməz. Bununla belə, adıçəkilən faktorlar şəxsiyyətin arzuolunmaz istiqamətə, cinayət məsuliyyətinə səbəb ola biləcək şüursuz məqsədlərə yönəlməsində rol oynaya bilər.

Radikalizmə aparan yolun psixoloji səbəbi – özünə inamsızlıqdan doğan, “yadlar” qarşısında qorxu hissidir. Radikalizm “başqası həmişə açıq və ya potensial düşməndir, ancaq özününkülərə etibar etmək lazımdır” düşüncəsinə əsaslanır. Qarşılıqlı etimad və inamın yoxluğu “yad” təsirlərə qarşı müqavimətə, onların izolyasiyasına yönəlmiş davranışların vadaredici motivi və qatılmış stereotipi kimi çıxış edir.

Radikallaşma zorakı hərəkətlər, eləcə də qeyri-ənənəvi düşüncələri əhatə edən geniş mənə yükünə malikdir. Tarixən, xüsusilə, Avropada siyasi ekstremizm mənasında istifadə olunsa da, son illər radikallaşma ilə əsasən cihadçılıq və dini ekstremizm başa düşülür. Olivye Ruanın “İslamın radikallaşması” əvəzinə “radikallaşmanın islamlaşması” şəklindəki ifadəsi konsepsiyanın dəyişməsinə gözəl nümunə təşkil edir [1, s.51].

Bu gün “İslam radikalizmi” dedikdə çox vaxt bu dinin istər daxilində, istərsə də xaricindəki “əsiləz inanclara” münasibətdə “saf İslamın” normativ dəyərlərinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən ideologiya və ona əsaslanan siyasi fəaliyyət nəzərdə tutulur. “İslam radikalizmi”nin əsas məqsədi müasir cəmiyyət həyatında dinin yerini və rolunu dəyişməkdən ibarətdir. Onun ardıcilları müsəlman normativlərinə “uyğun gəlməyən” dünyəvi idarəetmə sistemi ilə yanaşı, cəmiyyətdə hakim olan dəyərlərə də qarşı çıxırlar. Radikal mövqedə duranlar müsəlman ümmətinin çox az hissəsini təşkil etmələrinə baxmayaraq, onun ən aktiv iştirakçılarıdır. Və təəssüflə deməliyə ki, onlar arasında gənclər üstünlük təşkil edir. Çünki məhz gənclər cəmiyyətin digər təbəqələrindən daha tez və asanlıqla radikal ideyaları özünə hopdurur və həyata keçirirlər.

Gənclik elə bir dövrdür ki, bu dövrdə insanın cinsi və zehni inkişafında, ictimai rol və mənlilik anlayışında ciddi dəyişikliklər baş verir. O, “Mən kiməm?” sualına cavab axtararaq bütün bu dəyişikliklər fonunda özünü tanımağa, tapmağa çalışır. Baş verənlər qarşısında daha həssas olan gəncin duyğuları enişli-yoxuşludur. Kimlik axtarışı müddətində onun beynində

gələcəyə dair bir çox sual işarəsi vardır. Özü, həyat və cəmiyyət ilə bağlı axtarış içərisində olur və tərəddüdlərlə qarşı-qarşıya dayanır. Əgər uşaqlıq dövründə insan üçün ən ideal şəxslər ata-anasıdırsa, gənclik dövründə bu düşüncə öz yerini “heç nəyi bilməyən ailə” düşüncəsinə verir. Gənc məhz bu dövr ərzində axtarışlarına istədiyi cavabı tapa bilməsə, yaşadığı mühitə uyğunlaşmağı bacarmasa, onda böhranlar baş verə bilər. Bu da bəzi gənclərin radikalizmə yönəlməsinə gətirib çıxarar. Çünki xarakteri baxımından nisbətən zəif, tez təsir altına düşən gənc radikal qruplar üçün əsl “yemə” çevrilir. İnsan psixologiyasını yaxşı tanıyan radikal qruplar gənci axtardığı “həqiqətin” özləri olduğuna inandıra bilirlər.

İslamı “müdafiə etməyə çalışan” radikal qruplar dünyəvi hakimiyyətə qarşı çıxmaqla yanaşı, müsəlmanları mənəvi-əxlaqi deqradasiyadan “qorumağı” qarşılarına məqsəd qoyurlar. Bu baxımdan, cəmiyyəti tamamilə islamlaşdırmağa çalışan radikal qruplar İslam dininin ilkin vəziyyətinə qayıtmağa, onu hər cür yad ünsürlərdən təmizləməyə səsləyirlər.

Bu cür mövqedə durmaları radikalların nəzərində onların baxışlarını qəbul etməyən hər kəsi “İslam düşməni” kateqoriyasına daxil edir. Məlum məsələdir ki, radikal yanaşma müəyyən şəxslərə qarşı yönəlir; o, “özününkü” və “yad” anlayışlarının bölgüsünü tələb edir. Buna görə də radikal ideologiya müsəlmanların əksəriyyətini mürtəd, dinsiz, zındıq hesab edir. Bu ideologiyaya əsasən, bu cür müsəlmanlar İslama daha çox zərbə vururlar, nəinki qeyri-müsəlmanlar.

Radikalizmlə mübarizənin əsasını maariflənmə təşkil edir. Yalnız maariflənmə, elm sayəsində insan doqmatizmdən xilas olaraq həqiqi azadlığa qovuşa bilər. Ağılı, biliyin hakim mövqeyə yiyələnməsi ilə elm, texnika, sənaye, ümumiyyətlə, bütün cəmiyyət inkişaf edər, maariflənməmiş, biliyə yiyələnməmiş insan isə azadlıq və xoşbəxtliyə nail olar. Ağıl sayəsində cəmiyyət kor-koranə inanclar, gerilik və cəhalətdən qurtula bilər.

Maarifçilik ölkədə elm, sənət və mədəniyyətin inkişafına təkan verməklə, həm milli, həm də dünyəvi dəyərlərin önəmini dərinlənən anlayın təhsilli şəxslərin yetişməsinə imkan yaradır. İctimai şüurda artıq bu fikir öz təsdiqini tapıb ki, həyatda uğur əldə etmək üçün tək cə sosial statusun verdiyi imtiyazlardan istifadə kifayət etmir, bunun üçün həm də öz biliklərini daim inkişaf etdirməli, öz ağılına əsaslanmalıdır.

İsveçrəli tarixçi Ulrix Hof özünün “Avropada maarifçilik” kitabında maarifçiliyi onu yaşayanların gözündə insanları qaranlıqdan qurtaran işıq kimi izah edib. Bu işıq qaranlıqdan doğan qorxunu dərin quyulara atır [8]. İ.Kanta görə isə maariflənmə insanın yetkinlik dövrünə qədəm qoymasındır. Belə ki, həddi-bülüğa çatmamış adam başqalarının rəhbərliyi olmadan öz ağılından istifadə etmək qabiliyyətindən məhrumdur [9]. Fransız maarifçi K.A.Helvetsi də hesab edirdi ki, şəxsiyyətin rifahı ilk növbədə elm və tərbiyədən asılıdır. O ümid edirdi ki, maariflənmə və tərbiyə nəticəsində mövhumatlardan azad, şəxsi xoşbəxtliyini xalqın rifahı ilə uyğunlaşdırmağı bacaran “yeni insan” yarana bilər. Helvetsinin fikrincə, təlim-tərbiyənin məqsədi bütün cəmiyyətin rifahı naminə çalışan, daha çox adamın məmnuniyyəti və xoşbəxtliyi üçün səy göstərən vətəndaşların yetişməsidir [10].

Fransız materialist-filosofu J.A.Lametri deyirdi ki, əxlaqi baxışların qəti islahı, xurafat və mövhumatın kökünün kəsilməsi və s. maarifləndirmə və insanların şüurlu fəaliyyəti nəticəsində mümkündür. M.V.Lomonosova görə isə yüksək təhsilli, yüksək əxlaqlı, zəhmətkeş

vətəndaşların formalaşmasında, öz aktiv fəaliyyəti ilə ölkənin inkişafına töhfələr verən həqiqi Vətən oğullarının yetişməsində maarifçiliyin yeri əvəzsizdir [11].

Dini təhlükəsizliyin təminatında da maarifləndirmənin əhəmiyyəti xüsusilə vurğulanmalıdır. Çünki maarifləndirmə bütün neqativ hallara qarşı mübarizədə ən effektiv vasitə sayılır. Dini maarifləndirmə düzgün aparıldığı təqdirdə dini təhlükəsizliyə yönələn təhdidlər azalır, ictimai-siyasi sabitlik təmin olunur, tolerantlıq ənənələrinin inkişafına təkan verilərək dini zəmindəki ziddiyyətlərin, dövlətlər və xalqlar arasındakı qarşıdurmaların qarşısı alınır. Odur ki, xüsusilə regionlarda uşaqların, qızların və gənc qadınların təhsil almasının əhəmiyyəti ictimaiyyətə daha geniş çatdırılmalı, ölkədə milli-mənəvi dəyərlərin təbliği və gənclər arasında ideoloji maarifləndirmə həyata keçirilməli, dini sahədə xarici ideoloji təsirlərin mənfi təzahürlərini nəzərə alaraq, sağlam mənbələr əsasında müntəzəm maarifləndirmə işi aparılmalı, dini qurumların və bütövlükdə dindarların müasir demokratik vətəndaş cəmiyyətinin dəyərlərinə bağlılığı təmin edilməli, onlar cəmiyyətin quruculuq proseslərinə cəlb edilməli, milli-vətənpərvərlik hissləri aşılmalı, inanlı kontingent daxilində milli dövlətçilik anlayışı gücləndirilməlidir [12].

ƏDƏBİYYAT

1. M.Kurum, E.Avcı. Radikalizm ve Aşırıçılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması // “Güvenlik Stratejileri” dergisi, 2018, s.37-90.
2. Mark Sedgwick. “The Concept of Radicalization as a Source of Confusion” // Terrorism and Political Violence, 2010, volume: 22, № 4, p.479-494.
3. Randy Borum. “Radicalization into Violent Extremism II: A Review of Conceptual Models and Empirical Research” // Journal of Strategic Security, 2011, volume: 4, № 4, p.37-62.
4. Alex P. Schmid. Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review, The International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) Research Paper, The Hague, 2013.
5. Agnese Macaluso. From Countering to Preventing Radicalization Through Education: Limits and Opportunities, Working Paper 18, The Hague Institute for Global Justice, The Hague The Netherlands, October 2016.
6. English Oxford Living Dictionaries / <https://en.oxforddictionaries.com/>
7. Шиханцов Г.Г. Юридическая психология. М.: 1998.
8. Ulrich İ.Hof. Avrupa’da Aydınlanma (çev. Şebnem Sunar). İstanbul: Afa Yayınları, 1995.
9. Кант И. Ответ на вопрос: что такое Просвещение? // Соч. в 6 т. М.: 1963–1966, с. 27, т. VI.
10. Соколов Р.В. Европейская философия XV–XVIII вв. М.: 1984, с. 365, 370.
11. Буторина Т.О. Ломоносовский период в истории русской педагогической мысли XVIII в. Архангельск: 1990.
12. Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi. Strateji Plan. 2014-2020-ci illər üçün // <http://scwra.gov.az/upload/editor/files/Strateji%20plan.pdf>

Гюней Намазова

РАДИКАЛИЗМ КАК ФОРМА СОЦИАЛЬНОГО ОТЧУЖДЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются этимология и история радикализма, делаются попытки выявить факторы, влияющие на формирование радикального мышления. Подчеркивается, что радикализм, которая объединяет в себе такие понятия как фанатизм, фундаментализм и экстремизма, является формой социальной отчуждения. Если для того, чтобы достичь цели радикализм прибегает к насилию, он мгновенно превращается в терроризм. Т.е., не все люди с радикальным мышлением всегда становятся террористами.

В статье отмечается, что в основе борьбы с радикализмом лежит просвещение. Благодаря просвещению и науке человек может быть освобожден от догматизма и достичь истинной свободы. В частности, просвещение играет важную роль в обеспечении религиозной безопасности.

Guney Namazova

RADICALISM AS A FORM OF SOCIAL EXCLUSION

SUMMARY

The article deals with the etymology and history of radicalism and attempts to identify the factors influencing the formation of radical thinking.

Emphasizing that radicalism is a form of social exclusion, it is noted in the article that radicalism is a broad concept that combines fanaticism, fundamentalism, and extremism in itself and turns into terrorism while using violence to achieve the goal. However, not all people with radical thinking always resort to terrorism.

The article notes that at the core of the fight against radicalism lies awareness raising. Thus, due to awareness raising and science one can reject dogmatism and embrace real freedom. Moreover education plays a major role in ensuring religious security.